

Zapažanja učitelja o promjenama u ponašanju djece razvedenih roditelja

Peranić, Barbara

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:911199>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-26**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

**ZAPAŽANJA UČITELJA O PROMJENAMA U PONAŠANJU DJECE
RAZVEDENIH RODITELJA**

- završni rad –

Studentica: Barbara Peranić

Matični broj: 0009070033

Studij: Preddiplomski dvopredmetni studij Engleskog jezika i književnosti i Pedagogije

Mentor: Prof. dr. sc. Jasminka Zloković

Rijeka, lipanj 2017

Sadržaj

1. UVOD	2
2. PODACI O SKLOPLJENIM I RASTAVLJENIM BRAKOVIMA U REPUBLICI HRVATSKOJ..	3
2.1. Sklopljeni i rastavljeni brakovi.....	3
2.2. Razvedeni brakovi prema broju uzdržavane djece	4
3. RAZLOZI RAZVODA	5
3.1. Neki mogući rizični faktori za razvod braka	5
4. TIPOLOGIJE RAZVODA	6
4.1. Tri tipa razvoda braka.....	6
4.2. Druge podjele razvoda braka.....	7
5. POSLJEDICE RAZVODA NA DJECU	8
5.1. Reakcije djece na razvod.....	8
5.2. Promjene ponašanja djece nakon razvoda	11
5.2.1. Još neke promjene u ponašanju kod djece.....	13
5.3. Sindrom otuđenja od roditelja	14
6. VAŽNOST SURADNJE ŠKOLE I OBITELJI.....	15
7. ULOGA UČITELJA U DJETETOVOM ŽIVOTU NAKON I TIJEKOM RAZVODA	16
8. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA.....	18
8.1. Predmet istraživanja	18
8.2. Cilj i zadaci istraživanja	18
8.3. Hipoteze.....	18
8.4. Populacija i uzorak	19
8.5. Varijable	19
8.6. Postupak prikupljanja podataka.....	19
8.7. Instrument istraživanja, obrada i analiza podataka.....	19
9. REZULTATI I INTERPRETACIJA	21
10. ZAKLJUČAK	31
11. SAŽETAK.....	32
SUMMARY	33
12. POPIS LITERATURE	34
13. POPIS TABLICA.....	36
14. POPIS SLIKA	37
15. PRILOZI.....	38
15.1. Anketni upitnik.....	38

1. UVOD

Prema službenim pokazateljima Državnog zavoda za statistiku, u RH je u 2015. godini, na 100 sklopljenih brakova 33.7% završilo razvodom (Ostroški, 2016). Ovo je vrlo zabrinjavajuća činjenica, imajući na umu da je razvod braka iznimno stresno i traumatsko iskustvo za bilo koga tko je uključen taj proces, a pogotovo za djecu. Autorica Bujišić navodi kako poremećaj nijednog odnosa ne ostavlja tako teške posljedice kao razvod braka, i to ne samo na supružnike nego i na djecu, pa i na širu obitelj i zajednicu. Nadalje, istraživanja su pokazala da je razvod drugi najpotresniji događaj u djetetovom životu, odmah nakon smrti roditelja (Bujišić, 2005).

U ovome radu bit će riječi o statističkim podacima; o sklopljenim i rastavljenim brakovima, te broju uzdržavane djece u razvrgnutim brakovima. Nakon toga, govorit će se o razlozima razvoda brakova te nekim rizičnim faktorima za razvod. U nastavku, bit će navedeno nekoliko tipova razvoda brakova, te će se nakon toga osvrnuti na ključan dio rada, a to su djeca i njihove reakcije na razvod, te promjene ponašanja nakon razvoda. Nadalje, bit će riječi o 'sindromu otuđenog djeteta', te će se rad dotaknuti i suradnje roditelja i škole, te važnosti učitelja i njegove uloge u procesu razvoda braka. Nakon toga, predstaviti će se metodologija istraživanja, te će se navesti rezultate i interpretacija istih. Na samome kraju, bit će iznesen zaključak teme razvoda i njegovog efekta na djecu.

Cilj rada je usporediti rezultate prijašnjih istraživanja iz literature sa stanjem u praksi te ispitati kolike promjene na ponašanju djece nakon razvoda učitelji zaista zapažaju. Također, ovaj rad trebao bi biti poruka razvedenim roditeljima, te bilo kome tko ima doticaja s djecom rastavljenih roditelja, da je proces razvoda jako stresan i da bi se on trebao čim više olakšati djeci, te im pomoći da razvod prebrode najbolje što mogu.

2. PODACI O SKLOPLJENIM I RASTAVLJENIM BRAKOVIMA U REPUBLICI HRVATSKOJ

U ovome dijelu pružit će se statistički pregled sklopljenih i rastavljenih brakova, te će se navesti statistički podaci razvedenih brakova prema broju uzdržavane djece, služeći se dokumentom *Men and women* (Ostroški, 2016), Državnog zavoda za statistiku (DZS, 2017), te Statističkim ljetopisom RH (Ostroški, 2016).

2.1. Sklopljeni i rastavljeni brakovi

Prema podacima Državnog zavoda za statistiku, godine 2014. sklopljeno je 19 501 brakova, dok je razvedeno njih 6 570. Dakle, na 1000 sklopljenih brakova, razvelo ih se 337. Ovaj podatak može se uzeti kao zabrinjavajuća činjenica uzimajući u obzir da se 2010. godine sklopilo više brakova, a razvelo ih se njih manje (sklopljenih = 21 294, razvedenih = 5 085). Naime, ako se uzme u obzir godina 1950, kada je sklopljenih brakova bilo 37 995, dok je razvedenih bilo 3 137, može se reći kako je od te godine pa do 2014 broj sklopljenih brakova samo padao, dok se broj razvedenih brakova povećavao. Isti podaci prikazani su na tabličnom prikazu (Ostroški, 2016). Podaci iz Statističkog ljetopisa Republike Hrvatske (2016) pokazuju kako se broj sklopljenih brakova u 2015. godini spustio na 19834, dok je broj razvedenih brakova te godine bio 6010.

SKLOPLJENI I RAZVEDENI BRAKOVİ MARRIAGES AND DIVORCES				
	Sklopljeni brakovi <i>Marriages</i>		Razvedeni brakovi <i>Divorces</i>	
	ukupno <i>Total</i>	na 1 000 stanovnika <i>Per 1 000 inhabitants</i>	ukupno <i>Total</i>	na 1 000 sklopljenih <i>Per 1 000 marriages</i>
1950.	37 995	9,9	3 137	83
1960.	36 761	8,9	4 811	131
1970.	37 319	8,5	5 333	143
1980.	33 310	7,3	5 342	160
1990.	27 924	5,8	5 466	196
2000.	22 017	5,0	4 419	201
2005.	22 138	5,0	4 883	221
2010.	21 294	4,8	5 058	238
2014.	19 501	4,6	6 570	337

Tablica 1. Sklopljeni i razvedeni brakovi

2.2. Razvedeni brakovi prema broju uzdržavane djece

Prema podacima Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske (2016), dobivaju se i podaci o broju djece u razvedenim brakovima, te kome su djeca nakon razvoda najčešće dodijeljena. Podaci iz 2014. godine, pokazuju da je od ukupnih 6 570 razvedenih brakova, čak 3 950 s uzdržavanom djecom, dakle više od pola. Ovo su podaci koji mogu ukazivati na neke neželjene životne situacije u kojima se nalaze djeca, iako to ne mora uvijek i biti tako. Od 3 950 razvedenih brakova s djecom, u čak 84,2% djeca su dodijeljena majci, 10,7% ocu, 4,6% i majci i ocu, te 0,5% nekome drugome. Sagledavajući podatke iz 1960. godine, do danas, lako se da zaključiti kako je oduvijek praksa bila predominantno dodijeliti dijete majci nakon razvoda braka. Autorica Bujičić (2005) navodi kako se „u Hrvatskoj svake godine razvede čak 4000 brakova u kojima su rođena djeca, a više od 90% te djece ostaje živjeti s majkom“ (Bujičić, 2005). U tablici prikazujemo ove podatke.

RAZVEDENI BRAKOVI PREMA BROJU UZDRŽAVANE DJECE
DIVORCES, BY NUMBER OF DEPENDENT CHILDREN

	Razvedeni brakovi <i>Divorces</i>		Broj uzdržavane djece <i>Number of dependent children</i>	Djeca su nakon razvoda dodijeljena <i>After divorce children were given to:</i>			
	ukupno <i>Total</i>	s uzdržavanom djecom <i>With dependent children</i>		majci <i>Mother</i>	ocu <i>Father</i>	majci i ocu <i>Mother and father</i>	ostalo <i>Other</i>
1960.	4 811	2 354	3 344	78,8	14,9	5,7	0,6
1970.	5 333	2 821	3 888	79,2	14,7	4,8	1,2
1980.	5 342	3 020	4 282	84,4	10,2	4,5	0,8
1990.	5 466	3 363	4 998	83,8	11,5	3,5	1,2
2000.	4 419	2 764	4 208	86,0	10,2	3,1	0,6
2005.	4 883	2 979	4 541	84,6	9,8	4,2	1,4
2010.	5 058	2 897	4 411	85,1	10,5	3,7	0,7
2014.	6 570	3 950	6 174	84,2	10,7	4,6	0,5

Tablica 2. Razvedeni brakovi prema broju uzdržavane djece

3. RAZLOZI RAZVODA

Nakon pregleda nekih službenih podataka o tome koliko su razvodi zapravo česti u današnjem svijetu, bitno je spomenuti i neke od glavnih razloga koje ljude navedu na razvod braka. Autori Mihalj M., Štifter A. (2016) navode kako je istraživanje pokazalo neke od glavnih razloga zbog kojih je došlo do razvoda braka: komunikacijski problemi, emocionalno udaljavanje, nedostatak emocionalne podrške i poštovanja, neusklađenost partnerskih očekivanja, nedostatak instrumentalne podrške, partnersko nasilje, financijski problemi, partnerovi roditelji kao izvor sukoba, roditeljstvo kao izvor sukoba, emocionalni/psihički problemi pojedinca i nevjera. Ističu kako su od svih ovih razloga, najzastupljeniji prva četiri. Statistički podaci pokazali su kako žene značajno češće od muškaraca za razloge razvoda navode nedostatak instrumentalne podrške, partnersko nasilje te emocionalne/psihičke probleme pojedinca, dok se niti za jedan razlog razvoda nije pokazalo da ga češće navode muškarci od žena (Štifter A., Mihalj M., 2016). Nadalje, autori Beyer i Winshester navode kako su razlozi braka ponekad jednostavno shvaćanje kako zajednički život više ne funkcionira; to se može dogoditi jer možda jedan roditelj ima svojih problema koje ne želi podijeliti s bračnim partnerom, ili su svađe iz nekog razloga postale nepodnošljive, a možda su jednostavno postali nezadovoljni i više ne nalaze načina za rješavanje nesuglasica (Beyer R., Winchester K., 2006).

3.1. Neki mogući rizični faktori za razvod braka

I prije samog sklapanja braka, postoje određeni faktori i pokazatelji koji bi nam mogli ukazati na mogućnost raspada braka u budućnosti. Oni su različiti, te se razlikuju po svojoj prirodi. Na temelju istraživanja provedenih prošlih desetljeća, navodimo opće faktore rizika za razvod: sklapanje braka u tinejdžerskoj dobi, siromaštvo, nezaposlenost, niska razina obrazovanja, kohabitacija, iskustvo predbračnog začeća i/ili porođaja, nova bračna zajednica koja uključuje djecu iz prijašnjih bračnih zajednica, miješani brakovi, te drugi ili treći itd. brak, odrastanje uz roditelje koji nisu u braku. Navodi se i kako je nepravedna podjela kućanskih poslova doprinijela manjoj bračnoj sreći i većoj vjerojatnosti razvoda. No, osim ovih, postoje i razni interpersonalni prediktori razvoda, a najčešći među njima su obiteljsko nasilje, česti konflikti, nevjera, percipirana količina problema, slaba predanost bračnoj vezi, niska razina ljubavi i povjerenja među supružnicima (Amato, 2000; prema Brajša-Žganec A., Lopižić J., Penezić Z., 2014.).

4. TIPOLOGIJE RAZVODA

Različiti autori različito dijele razvode braka. U literaturi nalazimo razne podjele razvoda brakova, no ovdje ćemo navesti neke.

4.1. Tri tipa razvoda braka

Autori (Ayoub, Deutsch i Maraganore, 1999; prema Brajša-Žganec A., Lopižić J., Penezić Z., 2014) navode tri tipa razvoda braka:

Razvod kao vrsta poslovnog dogovora, prijateljski razvod i visokokonfliktni razvod. Prvi tip razvoda, razvod kao vrsta poslovnog dogovora objašnjava se kao onaj na koji supružnici gledaju kao na sklapanje poslovnog dogovora. Ovakav razvod javlja se kada oba supružnika shvate da se više ne vole te nemaju više zajedničkih interesa i dogovore se da će svatko od njih nastaviti sa svojim životom. Ovakav razvod karakterizira malo kontakta nakon razvoda, a i to malo kontakta što postoji, postoji zbog djece, i dogovora oko skrbi djece. Supružnici koji se na ovaj način rastanu ne iskazuju mnogo emocionalnosti, te sve rade u cilju najboljeg interesa djece. Nadalje, drugi tip razvoda jest prijateljski razvod i takav je javlja kod supružnika koji bolje funkcioniraju kao prijatelji nego kao ljubavnici ili partneri, te i nakon razvoda, često ostanu jako dobri prijatelji i održavaju iznimno dobre odnose. Treći i najgori tip razvoda jest visokokonfliktni razvod koji karakterizira izražen sukob između roditelja. Neprijateljstvo i konflikt pretvaraju u pravo ratovanje, te se to često širi i na djecu i ostatak obitelji. Bitno je napomenuti kako većina ljudi unutar godine dana od razvoda prevlada negativne emocije i visoke razine stresa, te krenu dalje¹, no ipak, oko četvrtinu parova koji se razvedu može se opisati kao visokokonfliktni². Ovakvi razvodi opisani su kao oni s „visokom stopom hostilnih interakcija te većom sklonošću sudskom rješavanju nesporazuma“ (Hill, Malcore, Windell, Seyuin, 2010, Prema: Brajša-Žganec A., Lopižić J., Penezić Z., 2014).

¹ Hill, Malcore, Windell, Seyuin, 2010, Prema: Brajša-Žganec A., Lopižić J., Penezić Z. (2014). Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva. Jastrebarsko: Naklada Slap

² Maccoby i Mnookin, 1992 prema: Brajša-Žganec A., Lopižić J., Penezić Z. (2014). Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva. Jastrebarsko: Naklada Slap.

4.2. Druge podjele razvoda braka

Istraživanjem iz 1995. godine (Ahrons), zaključilo se kako postoje četiri grupe roditelja. Prve dvije grupe predstavljaju 'dobar razvod', a u njih spadaju prva grupa ili tzv. kooperativni kolege. Ovakvi bivši supružnici ne komuniciraju često, no kada komuniciraju, njihova interakcija je vrlo kvalitetna. Za ovakve roditelje karakteristično je da se sa svojim problemima i bijesom nose na produktivan način, te da u to nikako ne uključuju djecu. Oni su sposobni odvojiti svoju roditeljsku sposobnost od partnerske. Druga grupa naziva se 'savršeni prijatelji'. To su oni koji su unatoč razvodu uspjeli ostati najbolji prijatelji i vrlo bliski, iako više nisu u seksualnoj vezi³. Međutim, postotak ljudi koji dosegnu ovakav odnos vrlo je mali. Odmičući se sve više od grupe koji je autorica nazvala dobrim razvodom, dolazimo do treće skupine, nazvane 'ljutiti suradnici'. Ova grupa je obilježena neredovitom komunikacijom i ne pretjerano kvalitetnom, te oni svoje probleme i bijes ne mogu zadržati za sebe, već u to uključuju i djecu i cijelu obitelj. Zadnja i najproblematičnija skupina jest 'bijesni protivnici' i oni predstavljaju tipičan primjer lošeg razvoda. Karakteristike ove skupine jest da njihov bijes nerijetko uništi čitave obitelji, te nastavlja nanositi bol čak i nekoliko godina nakon razvoda. Ova skupine ističe se po sudskim postupcima, a nerijetko i nasilnim ispadima (Brajša-Žganec A., Lopižić J., Penezić Z., 2014).

Ističe se još jedna tipologija roditeljstva nakon razvoda, a to je ona autora Maccobyja i Mnookina (1992) koji su ponudili svoje viđenje roditeljstva nakon razvoda na temelju količine komunikacije, te konflikta. Navode se 'kooperativni roditelji' koji su složni i često komuniciraju, te ih ima 29%, 'miješani tip' koji komuniciraju rijetko, te nisu pretjerano složni, i oni čine 6% uzorka korištenog u istraživanju. Nadalje, autori navode 'konfliktne roditelje'. Njih je 24%, te su kotirali visoko na i dimenzijama i konflikta i komunikacije, te se na kraju spominju oni 'neuključeni' koji su niski i na dimenziji konflikta, i na dimenziji komunikacije, te njih ima 41% (Brajša-Žganec A., Lopižić J., Penezić Z., 2014).

³ Ovakav tip roditelja mogao bi se usporediti s prijateljskim razvodom u proslom podpoglavlju.

5. POSLJEDICE RAZVODA NA DJECU

U ovome poglavlju bit će riječi o raznim utjecajima razvoda na djecu te dječjim reakcijama na rastavu roditelja. Navest ćemo neke moguće promjene u ponašanju djece zatečene razvodom braka roditelja.

5.1. Reakcije djece na razvod

Svako dijete je individua za sebe, te na razvod roditelja reagira na sebi jedinstven način. No, autori su uspjeli napraviti grube podjele na temelju starosti djece i tako odrediti neke od glavnih odrednica reakcija djece određene dobi na razvod roditelja. Različiti autori različito imenuju faze, no obilježja tih faza su skoro pa istovjetna. Tako da se pojavljuje nekoliko skupina dječjih reakcija na razvod roditelja na temelju njihove starosti (Čavarović-Gabor, 2007):

- Djeca dojenačke dobi: primjećuju promjene u energiji roditelja, emocionalnom stanju, te su svjesni da jedan roditelj više ne živi u kući. Djeca ove dobi u procesu razvoda braka postanu uznemireni, sklonija su promjenama ritma spavanja i drugim rutinama, a u slučaju da se u kuću doseli nova osoba, mogu postati nervozna i plašljiva⁴. Isto tako, vrlo je vjerojatno da će se beba osjećati nesigurno i zabrinuto, a u krajnjem slučaju može čak i odbijati kontakt s roditeljem koji je prekinuo vezu. Čak i u ovom ranom stadiju, bebe mogu naučiti⁵ da afektivne veze nisu stabilne, ni ugodne, što vrlo lako može uvjetovati njihove buduće veze. Bebe mogu osjećati izrazitu tjeskobu koja može dovesti o „faze raskida“ u kojoj pokazuje potpunu nezainteresiranost za roditelja koji se udaljio. Kao još neke moguće reakcije djeteta koje ima manje od tri godine, navode se: čest plač i vriska, prestanak jela, patnje od nesanice, proljeva ili zatvora, te dvojako ponašanje⁶ (Rodriguez, 2008).
- Djeca u dobi od 2 do 5 godina: djeca ovog uzrasta primjećuju da jedan roditelj fali u kućanstvu, te mogu prema roditelju koji je tužan pokazivati empatiju, ali i ljutnju. Za ovaj uzrast karakteristično je da se teško odvajaju od roditelja, pokazuju regresivna ponašanja, da promijene rutine spavanja, te počinju imati noćne more (Čavarović-Gabor, 2007). Nadalje, događa se i da djeca ovog uzrasta pokazuju privrženost

⁴ Čavarović-Gabor B. (2007). Razvod braka roditelja i simptomi traume kod djece u: Ljetopis socijalnog rada, 15 (1); 69-91.

⁵ Ova situacija se događa samo ako se razmirice i obiteljski nesklad pokazuju kao prijeteće situacije.

⁶ Dvojako ponašanje jest pojačana potreba za više kontakta nego obično zbog osjećaja napuštenosti koji proživljavaju, ili se blokiraju pri izražavanju ili povlače u sebe kada izgube svaku nadu da će njihove potrebe biti zadovoljene.

ponašajući se kao da su mlađa nego što jesu, te u igri izmišljaju priče i dramatiziraju situacije na koje se još uvijek ne mogu naviknuti. Neka djeca se čak nadaju da će riješiti svoju bol zbog gubitka jednog roditelja tako da se pretvaraju da će živjeti kod odsutnog roditelja sve biti bolje (Rodriguez, 2008). Isto tako, autorica Bujišić navodi⁷ kako djeca ove starosti često imaju pogrešnu percepciju razvoda zbog visokog stupnja egocentričnosti. Zato, u ovakvim situacijama, često okrivljuju sebe za razvod roditelja jer pretpostavljaju da su se loše ponašala. Odlazak roditelja doživljavaju kao osobno odbacivanje, a ovu fazu djetinjstva obilježavaju fantazije⁸. Kao što smo već spomenuli, vrlo je česta regresija na razdoblje dojenčadi, npr. Dijete ponovno počinje sisati prst, mokri u krevet, srdi se, vezuje se za dečicu ili omiljenu igračku (Bujišić, 2005).

- Djeca u dobi od 6 do 10 godina: djeca ovog uzrasta prihvaćaju činjenicu razvoda. U potpunosti su svjesna boli i tuge, te konstantno mole roditelje da se pomire, imaju crno-bijel pogled na svijet i nije rijetko da okrivljuju jednog roditelja za raspad braka. Za dječake je karakteristično da posebno žale oca a bijes usmjeravaju na majku. U ovom razdoblju vrlo su česte pojave problema u školi i s prijateljima, sanjarenje i plakanje (Bujišić, 2005). Nadalje, mogu imati noćne more, pokazivati znakove tuge i žalosti zbog odsustva jednog roditelja, biti agresivni i ljuti na roditelja kojega optužuju (Čavarović-Gabor, 2007).
- Djeca u dobi od 11 do 15 godina: razumiju cijeli koncept i proces razvoda, ali mogu imati teškoća s prihvaćanjem posljedica i promjena koje dolaze s razvodom
- Adolescenti u dobi od 16 do 19 godina: često se osjećaju napušteni od strane roditelja, povlače se od prijatelja, vršnjaka i aktivnosti kojima se bave ili ih zanimaju. Nadalje, mogu se osjećati nesigurnima u sebe, te impulzivno reagirati. Neke od reakcije na razvod mogu uključivati: bijes, agresivnost, konflikt lojalnosti, čak i depresivnost.

Važno je napomenuti kako ove podjele nisu isključivo ovako zatvorene, dakle može se dogoditi da dijete od 10 godina pokaže neke reakcije na razvod koje su inače karakteristične za mlađu ili stariju djecu.

Isto tako, vrlo je važno napomenuti kako djeca mogu imati različite reakcije na razvod, te da je svako dijete individua za sebe. No, autori Čudina-Obradović i Obradović (2006) napravili

⁷ Ona je ovu fazu podijelila na djecu uzrasta od 3-6 godina.

⁸ Zbog poricanja stvarnosti i jake želje da se roditelji pomire.

su podjelu dječjih reakcija na tri vrste: inicijalne reakcije, kratkotrajne reakcije i dugotrajne reakcije.

- Inicijalne reakcije – najčešće su vrlo kratkog trajanja, a odnose se na onaj trenutak kada se djetetu priopći vijest da se roditelji razvode te njegova prva reakcija na tu novost. Ovaj trenutak se naziva trenutak šoka (prvih nekoliko dana) ili trenutak zaprepaštenja.
- Kratkotrajne reakcije – ovo su različite reakcije djece, svako dijete je posebno. No, u globalu, ove reakcije traju do dvije godine nakon razvoda, kada postepeno nestaju. Ove reakcije daju nam uvid u emocionalnu prilagodbu djeteta na razvod roditelja.
- Dugotrajne reakcije – ponašanja koja dijete nauči, te po njima i nastavlja živjeti.

Kao što smo već spomenuli, rastava braka roditelja može se opisati kao vrlo stresno razdoblje djetetovog života. Autori Lazarus i Folkman (1984) stres definiraju kao sklop emocionalnih, tjelesnih (fizioloških) i/ili bihevioralnih reakcija do kojih dolazi kad neki događaj procijenimo opasnim i/ili uznemirujućim, odnosno kao sklop psihičkih i tjelesnih reakcija na stresor koji pred nas postavlja zahtjeve kojima ne možemo udovoljiti. Sami stresni događaji su događaji koje procijenimo, protumačimo ili doživimo prijetećima, ugrožavajućima ili opasnim za nas i/ili za nekoga tko nam je drag (Čavarović-Gabor, 2007, 70). Na ljestvici životnih događaja, razvod braka je uvršten u izrazito stresne događaje, te se na već spomenutoj skali nalazi na drugome mjestu, odmah nakon smrti bračnog partnera (Holmes, Rahe, 1967).

Dječje reakcije na razvod roditelja zaista mogu biti raznolike, a mi ćemo ih navesti nekoliko. Autorica Čavarović-Gabor navodi različite tipove neposrednih dječjih emocionalnih reakcija na razvod roditelja: strah od napuštanja, zabrinutost za roditelje, osjećaj tuge i snuđenosti, osjećaj usamljenosti, osjećaj odbačenosti, sukob lojalnosti, bijes i agresija (Čavarović-Gabor 2007, prema Kelly, Wallerstein, 1980). Isto tako, autor Amato (2014) navodi kako su brojna istraživanja pokazala da djeca s rastavljenim roditeljima, u usporedbi s djecom kojima roditelji nisu rastavljeni, pokazuju više problema u ponašanju, imaju više emocionalnih problema, postižu slabije akademske rezultate, te imaju više problema s razvijanjem socijalnih kontakata i veza (Amato, 2014; str. 13). Isti autor napominje kako je rastava povezana sa slabijim emocionalnih vezama s roditeljima, a posebno s ocem. Osobe koje dožive rastavu roditelja, češće imaju niži stupanj obrazovanja od osoba koje su odrastale u potpunoj obitelji, zarađuju manje, veći je rizik od depresivnosti kod njih, te imaju cjelokupno lošije zdravlje.

Isto tako, djeca/osobe kojima se roditelji rastanu, u svom odraslom životu imaju više problema u svojim vlastitim brakovima, te je veća mogućnost da će i njihov brak završiti razvodom (Amato, 2014; str. 13). Kao još neke moguće reakcije djece na razvod roditelja, autorica Bujišić (2005) navodi: poricanje, osjećaj krivnje i odgovornosti, osjećaj nemoći, zavaravanje (ako budem jako, jako dobar, mama i tata će se opet voljeti), potreba da dodatnom pažnjom, agresija i bijes. „Djeca su uvijek kolateralne žrtve, i nosit će se s posljedicama cijeloga života, a trpjet će i njihov budući brak“ (Aračić, 2016, str. 42). Nadalje, Aračić navodi nekoliko svjedočenja roditelja o tome kako su njihova reagirala na rastavu braka: „Djeca su, očekivano, bila tužna, jer gubitak ognjišta i njihovo rušenje stvara u njima pomutnju, neizvjesnost, nostalgiju“ (Aračić, 2016; str. 42).

5. 2. Promjene ponašanja djece nakon razvoda

Vrlo je bitno znati da prva djetetova reakcija na razvod ne mora biti pokazatelj toga kako će se ono ponašati nakon nekoliko godina. To je tek prvotni šok i djetetu treba neko vrijeme da shvati što se događa. Jedna promjena koja je učestala u djece rastavljenih roditelja jest poremećaj sna. Bitno je napomenuti; ako poremećaj traje više od godinu dana, ako dijete plače više puta tijekom noći, u tom slučaju je djetetu potrebna stručna pomoć kakvu mu roditelj ne može pružiti (Blakeslee, Wallerstein, 2006). No, kod neke djece se javlja tzv. zakašnjela reakcija; čini se kako je sve u redu i kako dijete nije nimalo pogođeno rastavom, no nakon nekog vremena mogu početi i preintenzivno reagirati na rastavu roditelja, kao npr. razvijanje strahova da će im roditelji oboljeti i nestati, prikriivena depresija, teško koncentriranje na nastavu, stvaranje problema na igralištu (Blakeslee, Wallerstein, 2006). Isto tako, uslijed razvoda, djeca mogu posve neprimjetno, preuzeti zaštitničku ulogu i ponašati se pretjerano zaštitnički prema roditelju/ima, a to nikako nije dobro. Ne smije se na dijete stavljati toliko opterećenje da ono glumi zaštitnika svome roditelju (Blakeslee, Wallerstein, 2006).

Kod mlađe djece nije neuobičajeno da u vrijeme razvoda sami sebi stvore tzv. 'zamišljenog prijatelja'. Naime, autorica Rodriguez (2008) navodi kako mlađa djeca kompenziraju prazninu, tj. gubitak jednog roditelja, stjecanjem zamišljenog prijatelja. On im pomaže da prebrode osjećaj napuštenosti i samoće. Nadalje, poremećaji sna i noćne more su vrlo česte kod djece razvedenih roditelja. Ovdje spada: dijete ne može lako zaspati, dijete se budi umorno, budi se više puta tijekom noći, ima noćne more, plače ili viče u snu, dijete mjesečari, ne želi spavati samo, umorno je preko dana i lako se iscrpljuje. Neka djeca preko poremećaja sna pokušavaju prikazati svoje probleme budeći se, npr. preko noći jer ih je strah duhova.

Autorica Rodriguez ističe kako je taj strah zapravo podsvjestan strah od toga da ih (još jedan) roditelj ne napusti (Rodriguez, 2008).

Vrlo je česta pojava da djeca u danima nakon rastave, svojim ponašanjem zapadaju u krajnosti, dakle, njihova ponašanja variraju od hiperaktivnosti do apatije. Ta ponašanja uključuju: dijete ne sluša što mu se govori, neposlušno je, ne može se smiriti, teško se usredotočuje, budi se vrlo rano, loše jede, lako se razdražuje i često se inati, lako se zanosi, u školi doživljava neuspjehe ili ima problema s prijateljima. Apatija se pak manifestira u drugačijim ponašanjima: dijete odbija bilo kakvu komunikaciju s drugom djecom ili s odraslima, ne pokazuje nikakvo zanimanje ni za što, njegovim općim stavom prema svemu prevladava umor, želja za spavanjem ili odmaranjem više nego što je to potrebno, teško mu je sudjelovati u aktivnostima (Rodriguez, 2008).

Već smo prije spomenuli kako je to vrlo stresno razdoblje za djecu. To znači da će djeca najčešće biti potaknuta na borbu ili bijeg od problema, a kod djece se to najčešće manifestira na sljedeće načine: plakanje, lupanje nogama, napetost, nastupi bijesa, pobune, odlazak od kuće, emocionalna blokada ili česti bolovi u trbuhu ili mučnine. Djeca će rijetko kada priznati roditeljima da pate od stresa, no postoje određeni znakovi koji na to ukazuju; učestalost određenih ponašanja, dišne i probavne bolesti, kožni problemi (bronhitis, povraćanje, kožne bolesti). Još neka ponašanja koja ukazuju da je dijete pod velikim stresom su: često se ljuti uz iskazivanje bijesa, neutješno plače, buntovno je, često je umorno i razdražljivo, problemi u komunikaciji s ljudima (npr. mucanje), klonulo je, nervozno je, pati od čestih trboboja ili glavobolja, izdvaja se od druge djece, izgubilo je radoznalost i počelo gristi nokte (ili ima neke druge tikove), mrzovoljno je i ne želi sudjelovati u igrama. Poznato je i da stres može ozbiljno naštetiti odrastanju. Prema istraživanjima psihijatrice Witkin, jedna od posljedica dječjeg stresa može biti usporen rast⁹ (Rodriguez, 2008).

Nije rijetka pojava da se djeca tokom ili nakon razvoda braka ponašaju 'čudno'. Točnije, djeci između deset i dvanaest godina (3. razred) ne treba puno da bi izgubilo pojam o tome tko je jer ne želi biti dijete ali još nije ni odrasla osoba. To dijete navodi da se pored razvodom ponaša dvosmisleno. Npr. djevojčica može zrelo upitati majku misli li ući u vezu s novim muškarcem, a navečer ići spavati sa svojom lutkicom kao što je to radila kada je bila mlađa.

⁹ Naime, usporen rast uzrokovan je nedovoljnim djelovanjem hipofize, glavne hormonalne žlijezde. Jedan od hormona koji ovisi o hipofizi je upravo hormon rasta o kojem ovisi izgradnja tkiva te ritam rasta, osobito u ranom djetinjstvu kada se mišići i kosti neprestano razvijaju.

5.2.1. Još neke promjene u ponašanju kod djece

Postoji nekoliko različitih promjena u ponašanju djeteta koje zahtijevaju savjetovanje sa stručnjacima i traženje stručne pomoći¹⁰. Ako bilo koji oblik ponašanja koja se opisuju u nastavku pojavljuju duže vrijeme ili su krajnje neobična za neko dijete, treba se posavjetovati sa stručnim osobama (Bujišić, 2005).

Regresija je ponašanje djeteta koje je karakteristično za prethodnu razvojnu fazu (dijete ponovno počinje tepati, sisati palac, govoriti kao da je mlađe nego što jest).

Nisko samopoštovanje ponekad se očituje u asocijalnom ponašanju (povlačenje u sebe, ispadi bijesa, agresija, tuče).

Depresija se očituje u izrazitoj tuzi, povlačenjem u sebe, smanjenoj koncentraciji, nesudjelovanju u aktivnostima. Ako ovakvo ponašanje potraje, vrlo je bitno potražiti pomoć dječjeg psihijatra ili psihologa.

Acting out je ponašanje koje podrazumijeva izrazitu agresivnost i stalne nevolje kojima dijete pokušava privući pozornosti roditelja.

Bijeg u bolest je isto kao i acting out, čest način djeteta skretanja pozornosti roditelja na sebe. Djeca glume da su bolesna (najčešće izmišljaju glavobolje ili bolove u trbuhu), a ponekad se čak i sama ozljeđuju ne bi li se roditelji više bavili njime, a manje svojim sukobom.

Preosjetljivost je isto tako pokazatelj koji nam može reći da nešto nije u redu. Ako dijete pretjerano reagira na jak zvuk, na gužvu, pred drugom djecom ili se izdvoji i odbija razgovarati, potrebno je posavjetovati se sa stručnjakom.

Još neka ponašanja koja su izuzetno zabrinjavajuća i zahtijevaju trenutnu intervenciju stručne osobe su: grickanje noktiju do krvi, sklonost samoozljeđivanju, promjene u prehrani koje uvjetuju dobivanje ili gubitak na težini, tikovi i/ili opsesivno-kompulzivni poremećaji (udaranje glavom ili bilo koji drugi pokazatelj), konzumiranje alkohola i drogiranje (Rodriguez, 2008).

¹⁰ Ova ponašanja mogu primjetiti i roditelji i učitelji kod djece.

5. 3. Sindrom otuđenja od roditelja

Pojam sindrom otuđenja od roditelja (eng. *Parental Alienation Syndrome* – PAS) uveo je američki psihijatar Richard A. Gardner 1985. godine (Hajnić, 2014). Ovaj termin odnosi se na teškoće koje manifestiraju djeca zbog (svjesnog ili nesvjesnog) ponašanja jednog roditelja. Gardner je naveo osam manifestacija sindroma otuđenja od roditelja u dječjem ponašanju (Hajnić, 2014):

1. **kampanja ocrnjivanja** – ponašaju se i govore kao da mrze jednog roditelja, negiraju sva pozitivna iskustva koja su imali s tim roditeljem, iako su ga prije voljeli
2. **apsurdni razlozi i racionalizacije za odbacivanje roditelja** – kao razloge za odbacivanje roditelja često navode beznačajne stvari poput nekih njegovih navika
3. **nedostatak ambivalencije prema roditelju koji otuđuje** – jednog roditelja vide kao savršenog, bez ijedne mane, a drugog kao apsolutno lošeg, te o njemu navode samo loše stvari
4. **fenomen "nezavisnog mislitelja"** – inzistiraju da su njihove odluke samo njihove, naglašavaju svoju volju u odlučivanju i postupanju prema roditelju kojeg odbijaju, te tvrde da nitko nije na njih utjecao
5. **nedostatak krivnje zbog ponašanja prema otuđenom roditelju** – ne pokazuju suosjećanje ili grižnju savjesti za roditelja kojeg odbijaju
6. **slaganje s otuđujućim roditeljem pri roditeljskim sukobima** – uvijek su na strani otuđujućeg roditelja, bez obzira na to koliko neutemeljeni ili apsurdni njegovi argumenti bili, ne želeći čuti argumente drugog roditelja
7. **prezentiranje posuđenog scenarija** – često koriste fraze identične onima otuđujućeg roditelja, koriste izraze koje zapravo ne razumiju, ne daju detalje događaja
8. **odbacivanje proširene obitelji otuđenog roditelja.**

Ova teorija naišla je na mnogo kritike, prvenstveno zbog opisivanja dječjeg ponašanja kao 'sindroma', te se naposljetku razradila i usavršila. Bitno je napomenuti kako je PAS jedan oblik manipulacije djecom od strane jednog roditelja protiv drugog roditelja s ciljem promjene ponašanja djeteta prema drugome roditelju. Manipulaciju autorica Jelavić opisuje kao niz ponašanja, verbalnih i neverbalnih poruka roditelja, koji djetetu šalju negativnu poruku o drugom roditelju s ciljem njegova isključivanja iz života djeteta i otuđivanja djeteta od roditelja, iako za to ne postoji razlog koji proizlazi iz odnosa roditelja i djeteta (Jelavić, 2010).

6. VAŽNOST SURADNJE ŠKOLE I OBITELJI

Škola i obitelj prirodno su usmjerene jedna na drugu jer imaju zajednički cilj – zdravo, samopouzdan, kompetentno, odgojeno i obrazovano dijete (Vrgoč, 2005). Vrlo je bitno za dijete u procesu ili nakon rastave da mu roditelji i škole (učitelji) surađuju dobro. Obitelj i škola su dva okruženja gdje dijete provodi najviše vremena, te djetetu pogoduje ako su mu roditelji i škola spremni na suradnju. Suradnja, kao takva, definirana je kao „sposobnost da se nekome prilagodimo, da prema potrebi nekoga oponašamo, da nađemo svoje mjesto te da pravimo kompromise, da budemo sudionici i suučesnici, kompanjoni, suvlasnici i suradnici“ (Klaić, 1990; Jull, 1995, prema Kolak 2006). Isto tako, kooperacija ili suradnja može se definirati kao situacija u kojoj sve strane u sukobu pokušavaju u potpunosti zadovoljiti interese svih (Miljević-Ridički, Maleš, Rijavec, 1999, 119). Međutim, definiranje suradnje između roditelja i škole, malo je kompliciranije. Autorica Maleš (1996) ističe da je suradnja roditelja i škole proces međusobnog informiranja, savjetovanja, učenja, dogovaranja i druženja radi podjele odgovornosti za dječji razvoj u obitelji i školi. Dakle, može se reći da je suradnja „bitan društveni proces koji obuhvaća niz aktivnosti i djelatnosti (koji se mijenjaju ovisno o vremenu i postojećim uvjetima) učitelja i roditelja, a cilj im je što kvalitetniji, sigurniji i uspješniji razvoj učenika“ (Kolak, 2006, 126). Istraživanja su pokazala da suradnja između roditelja i učitelja ima pozitivan utjecaj na socijalni i emocionalni razvoj djece (Zins, Weissberg, Wang, i Walberg, 2004, prema Škutor 2014). Za djetetovo dobro, vrlo je bitno da roditelji često dolaze u školu, na roditeljske sastanke i da se slažu s učiteljima, jer, ponekad je u takvim situacijama upravo učitelj ta osoba s kojom se dijete iznimno zbliži nakon razvoda roditelja, kako po pokušao popuniti prazninu koja je nastala 'gubitkom' jednog roditelja (Nikolić, 1996, prema Mindoljević-Drakulić, 2014). Važnost dobre suradnje škole i roditelja se očituje u tome što je rastava braka sama po sebi jedva velika promjena i veliki stres u djetetovom životu, te potiče promjene u odnosu prema djetetu. Istraživanje koje su proveli Rosić i Zloковиć (2003) pokazalo je kako će djeca čiji su roditelji više uključeni u rad njihovih škola biti bolji učenici, da će više sudjelovati u izvanškolskim aktivnostima i da će imati manje problema s ponašanjem. Škola, kao važna ustanova sa sustavom vrijednosti, te učitelji sa svojim stavom i viđenjem situacije, imaju priliku zamijeniti i nadopuniti oštećenu jezgru triangularne obiteljske veze (majka, otac, dijete) zamjenjujući jednog roditelja u smislu pružanja djetetu podrške i pomoći kada god mu je to potrebno (Mindoljević-Drakulić, 2014).

7. ULOGA UČITELJA U DJETETOVOM ŽIVOTU NAKON I TIJEKOM RAZVODA BRAKA

Škola je neutralno područje za dijete, područje gdje jedan roditelj ostavlja dijete, a drugi ga preuzima, te preko škole mogu komunicirati jedan s drugim a da to ne rade *face to face*. Škola je vrlo bitno mjesto za dijete jer će mu upravo ona često biti najstabilnije mjesto u životu. Iznimno je važno da se oba roditelja dobro osjećaju u školi, da osjećaju poštovanje i potporu; zato je neophodno da učitelj bude neutralan i ne staje ni na čiju stranu. Stoga, uloga učitelja jest ponuditi osjećaj stabilnosti, prijateljstva, potpore i djetetu i roditeljima, a to može znatno olakšati probleme tijekom i nakon razvoda. Rad učitelja tijekom i poslije razvoda nije samo raditi s djetetom, već i rad s dugom djecom u razredu, rad s roditeljima, te rad s drugim osobljem škole (Bujišić, 2005).

Rad s djetetom: učitelj treba uvijek biti djetetu na raspolaganju, dati djetetu na znanje da je otvoren za razgovor, ali ne inzistirati na tome da mu se dijete otvori. Dijete treba ohrabriti da izražava osjećaje, a učitelj treba prihvatiti sve emocije koje dijete izražava. Vrlo je bitno da se dijete ne prosuđuje jer će kod djeteta ta prosudba izazvati osjećaje srama, krivnje i bijesa, te će se još više povući u sebe. S djetetom treba raditi na prihvatanju promjena, prevladavanju osjećaja krivnje, ojačavanju roditeljske ljubavi, isticanju ljubavi i sigurnosti. Isto tako, vrlo je korisno potaknuti dijete na crtanje voljenih osoba, zadržavanje djeteta u istome razredu (budući da je to često jedina konstanta u djetetovom životu, jedino okruženje koje se nije promijenilo), te rušiti mit o zloj maćehi.

Rad s roditeljima: vrlo je bitno da je učitelj obaviješten o svakakvim promjenama koje se događaju u djetetovom životu, a pogotovo ako se radi o nekoj većoj promjeni, kao što je razvod roditelja. Sve promjene u djetetovom životu utječu na promjenu njegova ponašanja. Učiteljeva je dužnost roditeljima priopćiti da će dijete u školi dobiti odgovarajuću potporu i razumijevanje, te da su sve informacije povjerljive. Ono što je prvenstveno važno u odnosu s roditeljima jest da im učitelji daju na znanje da ih prihvaćaju i da ih ne osuđuju. Kao što je već navedeno, iznimno je važno da učitelj ostane neutralan i ne odabere stranu niti jednog niti drugog roditelja. Nadalje, učiteljeva je dužnost roditelja upoznati s djetetovim stajalištima da izbjegne moguće štetne posljedice razvoda na dijete, te još jedna vrlo važna stvar jest ta da učitelj mora održavati čestu i kvalitetnu komunikaciju s oba roditelja.

Rad s drugom djecom u razredu: djecu treba naučiti riječi vezane uz obitelj, te im te pojmove objasniti, te isticati kako su jednako važne i obitelji u kojima djeca ne žive s oba biološka roditelja, kao i one u kojima je to slučaj. Isto tako, zadirkivanja među djecom o članovima obitelji treba odmah zaustaviti i objasniti im kako to nije u redu i da su sve obitelji jednako vrijedne (Bujišić, 2005).

Autorica Rodriguez napominje kako je jako dobar potez roditelja potražiti pomoć od učitelja jer smatra kako upravo učitelj može djetetu biti „zrcalo u kojem bi se odrazili neki aspekti djetetove ličnosti i kako ono ne bi mistificiralo lik kojem nije pripalo skrbništvo ili se buntovnički suprotstavilo osobama koje su za njega autoritet“ (Rodriguez, 2007). Autorica napominje kako je vrlo važno da se u školi ne promiče samo jedna obiteljska slika jer to može dovesti do dječjeg razmišljanja kako je njegova obitelj 'abnormalna' jer nije ista kao i druge. Napominje kako je dio učiteljevog posla otkriti nastaju li u djeteta promjene u ponašanju i/ili u osobnosti, jer ako primijeti da se dijete ponaša drugačije, najnormalnija je stvar da će s djetetom popričati i pokušati saznati zašto je dijete takvo. „Škola mora podržati dijete, posebno ako je zabrinuto i preplašeno. Učitelj, međutim, ne smije pretjerano štititi ni obilježavati dijete, već raditi na tome da ono malo-pomalo shvati da je do rastave njegovih roditelja došlo zbog njihovih međusobnih problema koji nemaju nikakve veze s njime“ (Rodriguez, 2007, 164).

8. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

8.1. Predmet istraživanja

Razvod braka u današnjem društvu je pojava koja je sve češća. On utječe na cijelu obitelj i na njeno daljnje funkcioniranje. Normalno je da obitelj ne može biti ista nakon što prođe kroz jedno takvo stresno razdoblje. Moglo bi se reći da su djeca u ovom slučaju najviše pogođena tom promjenom. Odrasli razumiju zašto se to događa, dok djeca često ne znaju što se događa i zašto. To neznanje potiče kod njih različite emocije i reakcije, te često, promjene u ponašanju. Zato, možemo reći da je pitanje koje se nameće zapravo događaju li se, i ako da, kakve promjene ponašanja se vide na djeci nakon rastave braka roditelja. Zato, predmet ovog istraživanja jest usredotočen na promjene ponašanja djece rastavljenih roditelja, te zamjećivanje tih promjena od strane njihovih učitelja.

8.2. Cilj i zadaci istraživanja

Cilj istraživanja je ispitati mišljenja učitelja o uočenim promjenama ponašanja djece nakon razvoda braka roditelja. Imajući na umu cilj istraživanja, postavili smo sljedeće zadatke istraživanja:

- Ispitati neke dimenzije obiteljske strukture (rastavljeni roditelji) djece polaznika 3. i 4. razreda OŠ
- Ispitati na koji način je učitelj saznao za razvod roditelja
- Ispitati kakva je suradnja učitelja (škole) i djetetovih roditelja
- Ispitati procjenu učitelja na koji način oni postupaju na promjene ponašanja djeteta nakon razvoda (ako je ima)
- Ispitati mišljenja učitelja o odnosima djeteta s vršnjacima nakon razvoda
- Ispitati postojanje (ili nepostojanje) promjena u ponašanju djece nakon razvoda

8.3. Hipoteze

1. Očekujemo da će učitelji zapaziti promjene u ponašanju djece razvedenih roditelja.
2. Očekujemo da će se suradnja učitelja i rastavljenih roditelja pokazati nezadovoljavajućom.

8.4. Populacija i uzorak

Populacija koja je obuhvaćena istraživanjem su učitelji/ce trećih i četvrtih razreda osnovnih škola u Rijeci i Kraljevići¹¹. U istraživanju je sudjelovalo 13 učitelja, no svaki učitelj je riješio jednu anketu za jedno dijete rastavljenih roditelja u svome razredu, jer su se htjele ispitati različite reakcije djece rastavljenih roditelja. Uzorak istraživanja je namjeran i glavni kriterij za odabir bio je dostupnost učitelja/ica. U uzorak su ušli samo oni učitelji/ce koji u svojem razredu imaju djecu rastavljenih roditelja, te je ispunjeno 35 anketa, od strane učitelja/ica OŠ Kantrida, OŠ Nikola Tesla, te OŠ Kraljevica.

8.5. Variable

Za ovo istraživanje korištene su nezavisne varijable spol, dob, grad zaposlenja, te godine rada u struci. Zavisne varijable su način saznanja za razvod, suradnja roditelja i učitelja, reakcija učitelja na promjene u ponašanju djece, te promjene ponašanja djece od kad se razvod braka dogodio (popis ponašanja unaprijed je ponuđen u anketnom upitniku temeljem istraživanja literature, te jednog prijašnjeg završnog rada, Martinčić P. 2005, Prilagodba djece na razvod roditelja).

8.6. Postupak prikupljanja podataka

Istraživanje se provodilo u svibnju 2017. godine. Podaci su prikupljeni postupkom anketiranja. Prije samog provođenja anketiranja, kontaktirala sam pedagoginje OŠ Kraljevica i OŠ Kantrida te psihologu OŠ Nikola Tesla telefonski, te smo se dogovorile za termin kada nam paše za sastanak te predaju anketa. Tijekom petog mjeseca, sve tri škole su mi vratile ispunjene ankete (16 anketa iz OŠ Kantrida, 18 anketa iz OŠ Nikola Tesla, te 2 ankete iz OŠ Kraljevica, od kojih je jedna bila nevaljala, te je izostavljena iz analize jer je osoba na svakome pitanju zaokruživala sve ponuđene odgovore).

8.7. Instrument istraživanja, obrada i analiza podataka

Podaci su prikupljeni kvantitativnom metodom prikupljanja podataka, dok je instrument istraživanja bio anketni upitnik. Vrijeme predviđeno za ispunjavanje upitnika bilo je 10-ak minuta. Upitnik je sadržavao pitanja zatvorenog i otvorenog tipa i nominalnu skalu. Uvodni dio upitnika sadržavao je kratko objašnjenje problematike cilja i predmeta istraživanja. U prvom dijelu upitnika nalazila su se socio-demografska pitanja o ispitanicima, kao što su spol, dob, grad zaposlenja, te godine rada u struci. Nakon općenitih pitanja, u upitniku su se nalazila pitanja vezana uz rastavu roditelja djeteta, kao npr. na koji način je učitelj saznao za

¹¹ Odabrani su treći i četvrti razredi jer u toj dobi učitelji već dobo poznaju djecu, budući im predaju već neko vrijeme, te mogu procijeniti razliku u ponašanju djece prije i nakon razvoda.

rastavu, kakva je suradnja učitelja i roditelja, reakcije učitelja na promjene ponašanja djeteta nakon rastave (ako je promjena bilo), te jesu li primijetili udaljavanje djeteta od vršnjaka u tom razdoblju. Pitanja su se ticala i toga jesu li djeca iskazala samoinicijativnu želju razgovaranja s učiteljima o rastavi ili situaciji kod kuće. Zadnji dio upitnika sastojao se od skale koja mjeri zapažanje učitelja određenih ponašanja kod djece čiji su roditelji rastavljeni ili su u procesu razvoda. Zadatak ispitanika je bio da na svakoj od 44 tvrdnje daju svoju procjenu ponašanja djeteta s navedenom izjavom na pridruženoj nominalnoj skali (nije mi poznato/ne odnosi se na dijete/djelomično ili ponekad točno/potpuno točno ili često točno). Navedena ponašanja u nominalnoj skali kretala su s ponašanjima indiferentnosti i povučenosti (npr. Previše je vezano za odrasle, Povučeno je, ne druži se s drugima, Plačljivo je, Zahtijeva puno pažnje itd.), nastavilo se s navođenjem nekih tegoba (glavobolje, nesvjestice, mučnine, alergije itd.), te se ona postupno prešlo na ponašanja koja karakterizira ljutnja i prkos (zadirkuje ili ometa vršnjake u radu, svadljivo je, uništava tuđe stvari, agresivno je prema odraslima, sklono je tuči itd.). Na samome kraju upitnika, nalazilo se jedno otvoreno pitanje koje je od učitelj tražilo da dodaju bilo što što smatraju važnim za određeno dijete, a što se upitnikom nije obuhvatilo. Primjer anketnog upitnika nalazi se na kraju završnog rada, u prilogima (Prilog 1.). Jedan dio nominalne skale preuzet je iz rada kojeg je napisala 2005. godina Petra Martinčić u sklopu Odsjeka za psihologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na temu Prilagodba djece na razvod roditelja (Martinčić, 2005), dok je drugi dio napisan na temelju detaljnog proučavanja literature.

Za obradu podataka korišten je statistički program IBM SPSS. U procesu obrade podataka korištene su metode univarijantne statistike: frekvencije, postoci, standardna devijacija i aritmetička sredina. Isto tako, korišten je i program Microsoft Office Word za unošenje pitanja otvorenog tipa.

9. REZULTATI I INTERPRETACIJA

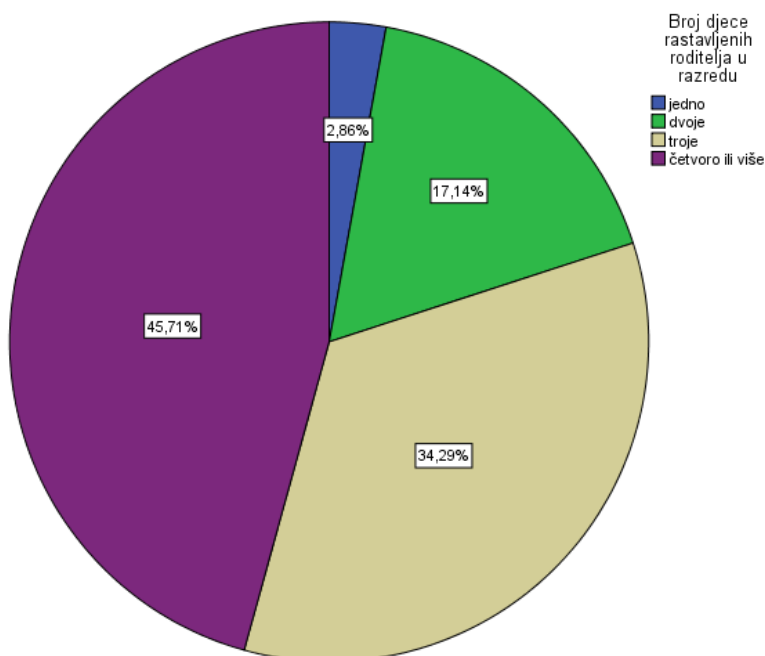
Anketni upitnik je ispunilo 13 ispitanika¹², od kojih je 11 bilo ženskog roda, a samo 2 ispitanika bila su muškog roda. Dob ispitanika kreće se od 37 do 57 godina. Svi ispitanici rade u osnovnim školama u Rijeci, dok je tek jedna ispitanica zaposlena u OŠ Kraljevica.

Ispitanici koji su sudjelovali u istraživanju razlikuju se po godinama radnog staža. Iz odgovora učitelja, može se vidjeti kako je najviše ispitanika s više od 25 godina radnog staža (N=6), odmah nakon slijede ispitanici s radnim stažom od 11-15 godina (N=5), te nakon njih, ispitanici s radnim stažom od 21-25 godina (1). Niti jedan ispitanik nije imao radni staž od 0-5 godina, 6-10 godina, niti 16-20 godina-

Na pitanje koje je glasilo *Imate li trenutno u razredu djecu čiji su roditelji rastavljeni ili su u procesu rastave?* Svi učitelji su odgovorili potvrdno jer je odabrani uzorak učitelja bio namjeran i odabirali su se s namjerom da u razredu zaista imaju takvu djecu.

Upitani koliko djece razvedenih roditelja u razredu trenutno imaju, učitelji su najčešće odgovarali četvero ili više (45,71%), a najmanje jedno (2,86%).

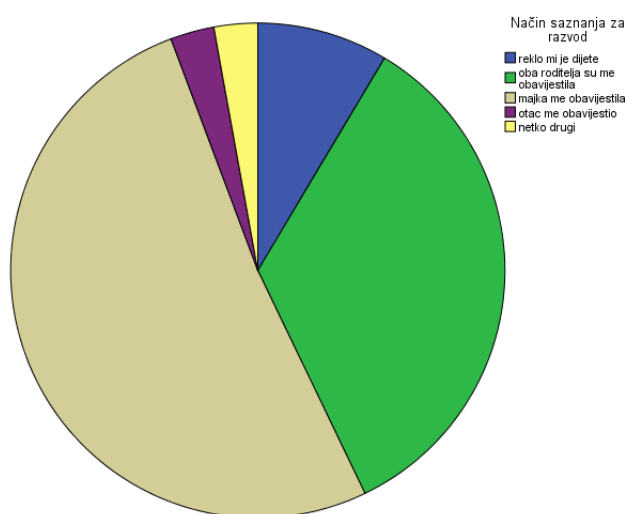
Slika 1. Broj djece razvedenih roditelja u razredu

¹² Budući da su ispitanici rješavali više anketa, za svako dijete jednu, ispunjenih anketa je bilo 35.

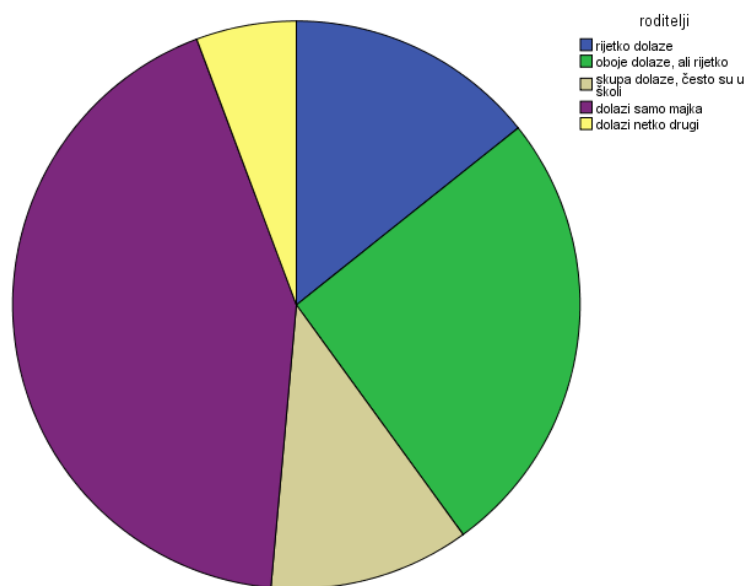
Nadalje, kada se govori o načinu na koji su učitelji saznali za razvod roditelja, najčešći odgovor je bio da ih je obavijestila majka (51,43%), dok su odgovori 'otac me obavijestio' i 'netko drugi me obavijestio' dobili po jedan odgovor (2,86%). Osoba koja je odgovorila da ju je netko drugi obavijestio o tome, napomenula je da je to bila djetetova pomajka. Ponuđene odgovore 'baka/djed su me obavijestili' i 'primjetio/la sam nešto na djetetu pa sam s njime razgovarao/la', nije zaokružio niti jedan ispitanik.

Slika 2. Način saznanja za razvod roditelja

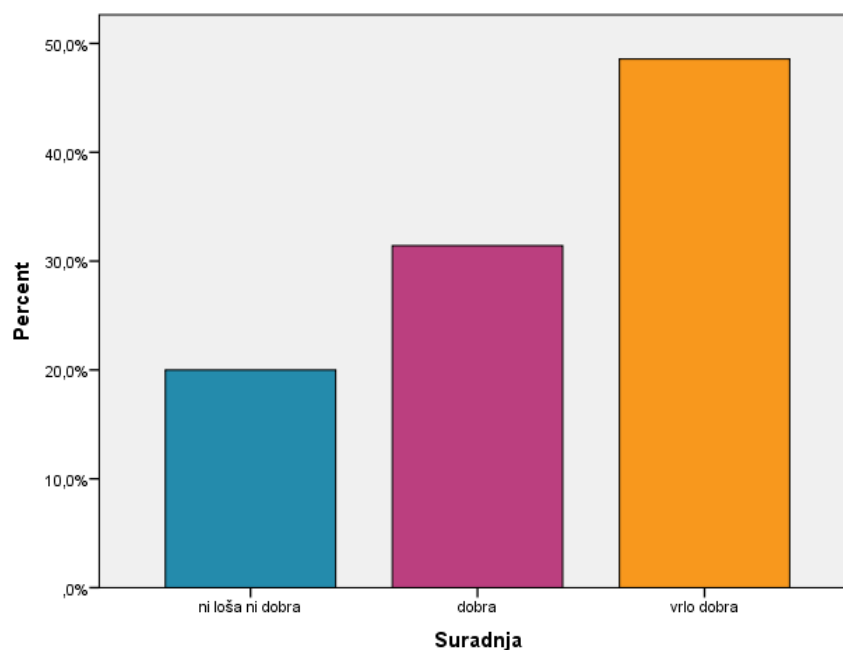
U idućem pitanju, učitelji su trebali odgovoriti na pitanje koje se tiče suradnje njih i roditelja, koje je glasillo *Dolaze li roditelj(i) u školu, na informacije i roditeljske sastanke?*. Učitelji su u najveće postotku odgovarali da dolazi samo majka (42,86%), nakon toga da oboje dolaze, ali rijetko (25,71%), nakon toga, da rijetko dolaze (14,29%), pa da dolaze često (11,43%), te da dolazi netko drugi (5,71%). Na odgovor dolazi netko drugi, u daljnjem objašnjenju stajalo je da dolazi pomajka, te objašnjenje da nitko ne dolazi, već na dokumentaciji pri upisu u školu piše 'stručna služba'. Niti jedan ispitanik nije odgovorio da roditelji uopće ne dolaze, te da dolazi samo otac.

Slika 3. Dolaze li roditelji u školu?

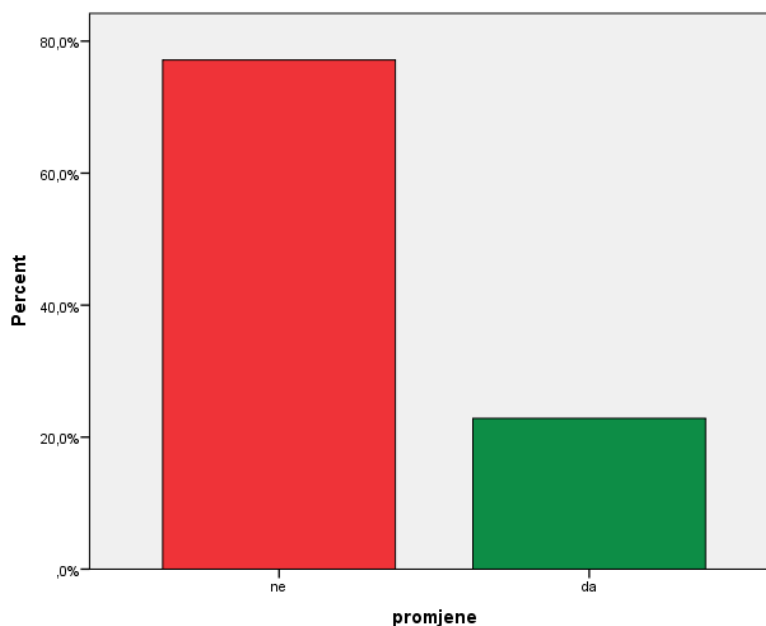
Isto tako, u idućem pitanju, učitelji su trebali procijeniti svoju suradnju s roditeljima, zaokružujući odgovore od ponuđenih da je suradnja vrlo loša, do vrlo dobra. Većina učitelja procjenjuje suradnju kao vrlo dobru (48,57%), dok ju 31,43% procjenjuje dobrom, a samo 20% učitelja smatra da je niti dobra niti loša. Niti jedan učitelj ne smatra kako je suradnja vrlo loša ili loša.

Slika 4. Suradnja učitelja i roditelja

U nastavku, učitelje se pitalo da odgovore jesu li na djetetu primijetili neke promjene u ponašanju tokom ili nakon razvoda. Većina ih je na to pitanje odgovorila NE (77,14%), dok je na odgovor DA odgovorilo 22,86% učitelja.

Slika 5. Promjene u ponašanju djeteta nakon razvoda

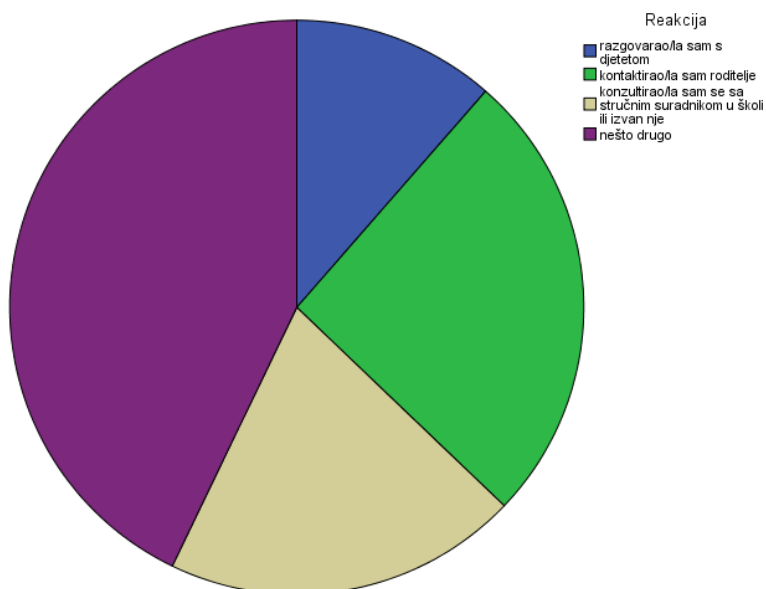
Ako su učitelji na prethodno pitanje odgovorili DA, od njih se tražilo dodatno objašnjenje. Trebali su napisati koje/kakve promjene su uočili na djetetu. Dvoje učitelja navelo je promjenu u obliku povučenosti, te su ostali učitelji navodili sljedeće promjene: počelo se ponašati da je mlađe nego što zaista je, postao više nestašan, rastrgan između dva roditelja, razdražljivost i agresivnost, tik – puhanje u prstiće ruke, tikovi, laži, preosjetljivost, nesigurnost. Upravo ovakve navode nalazimo u literaturi. Autorica Rodriguez (2008) navodi kako djeca često postanu nesigurna u sebe, razvijaju tikove, te često iskazuju agresivno i razdražljivo ponašanje. Isto tako, autorica Bujišić (2005) navodi kako regresija nije rijetka pojava kod djece rastavljenih roditelja (ponašaju se da su mlađa nego što zaista jesu).

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
	27	77,1	77,1	77,1
Počelo se ponašati kao da je mlađe nego što zaista je	1	2,9	2,9	80,0
Postao više nestašan	1	2,9	2,9	82,9
Povučenost	2	5,7	5,7	88,6
Rastrgan između dva utjecaja roditelja	1	2,9	2,9	91,4
Razdražljivost, agresivnost	1	2,9	2,9	94,3
Tik, puhanje u prstiće ruke	1	2,9	2,9	97,1
Tikovi, laži, preosjetljivost, nesigurnost	1	2,9	2,9	100,0
Total	35	100,0	100,0	

Tablica 3. Promjene u ponašanju djeteta nakon razvoda

U nastavku, učitelji su trebali odgovoriti na pitanje kako su oni reagirali nakon uočavanja promjene ponašanja na učeniku. Najveći dio učitelja odgovorio je 'nešto drugo' (42,86%), budući da je većina na prethodno pitanje odgovorila da promjenu nisu primijetili. Nakon toga, 25,71% odgovorio je kako su kontaktirali roditelje, 20% da su se konzultirali sa stručnim suradnikom u školi ili izvan nje, te 11,43% da su razgovarali s djetetom. Nitko nije odgovorio da smatraju da je to posao stručnih službi. U grafu ispod vidi se raspodjela odgovora.

Slika 6. Reakcija učitelja na promjenu ponašanja djece

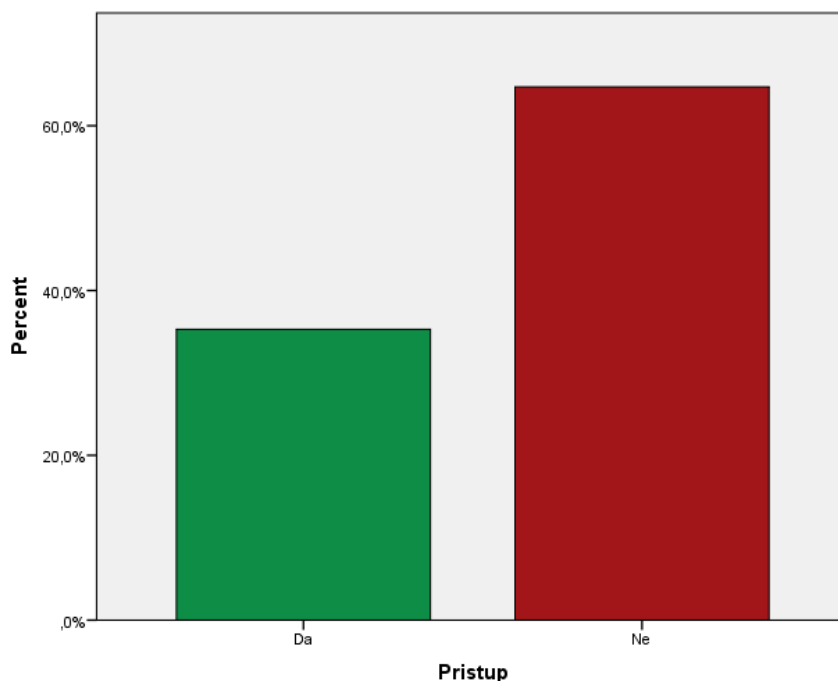
Učitelji koji su na prethodno pitanje odgovorili 'Nešto drugo', trebali su napisati u nastavku objašnjenje. Kao što je već prije spomenuto, najviše ih je odgovorilo da nisu primijetili promjene (N=6), dok su ostali odgovori bili 'dijete niti ne poznaje oca' (N=1), te 'nisam ništa poduzela jer znam preko djeteta da ništa ne poduzimam bez roditelja' (N=1).

Tablica 4. Druge reakcije

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
	27	77,1	77,1	77,1
dijete niti ne poznaje oca	1	2,9	2,9	80,0
nisam ništa poduzela jer znam preko djeteta da ništa ne poduzimam bez roditelja	1	2,9	2,9	82,9
nisam primjetila	4	11,4	11,4	94,3
nisam primjetio	2	5,7	5,7	100,0
Total	35	100,0	100,0	

Nadalje, učitelje se pitalo jesu li nešto promijenili u svome pristupu djetetu kada su saznali za razvod, te ve većina učitelja odgovorila Ne (64,71%), dok je 35,29% učitelja odgovorilo Da.

Slika 7. Promjena u pristupu djetetu

U prethodnom pitanju, i na odgovor 'NE' i na odgovor 'DA', od učitelja se tražilo dodatno pojašnjenje. Tj. zašto nisu promijenili pristup djetetu, ili na koji način jesu. Pod objašnjenje u sklopu odgovora DA, učitelji su pisali sljedeće: obraćala sam pažnju na promjene (N=1), obratila sam više pažnje na dijete (N=4), postala sam popustljivija (N=1), promijenila sam pristup (N=5), puno smo razgovarali dok nije prihvatio odlazak tate (N=1), više razgovora (N=1). U sklopu odgovora NE, objašnjenja su bila sljedeća: dijete se i dalje normalno ponaša (N=1), jako je osjetljiva, te mislim da bi joj bilo još teže (N=1), majka i otac se stalno rastavljaju i mire, tako da mislim da bi joj bilo jako zbunjujuće (N=1), ne direktno (N=1), smatram da nije potrebno nikoga izdvajati od drugih (N=2), učenica je prešla u moj razred (N=1).

U narednom pitanju, učitelje se pitalo primijete li da se prema djetetu ostala djeca drugačije ponašaju nakon što se saznalo za razvod. Odgovori su bili velikom većinom NE (čak 97,14%), dok je samo jedan učitelj odgovorio DA (2,85%).

Nadalje, htjelo se znati je li se dijete udaljilo od svojih vršnjaka nakon razvoda. Učitelji su opet većinom odgovarali NE (za 31 dijete su zaokružili odgovor ne, dok su procijenili da se samo 4 djece odvaja od vršnjaka nakon razvoda).

Zadnje pitanje prvog dijela upitnika odnosilo se na djetetovo samoinicijativno iskazivanje želje ili potrebe za razgovor s učiteljima o rastavi roditelja. Troje učitelja je odgovorilo potvrdno dok su ostalih 32 odgovorili NE. Oni učitelji koji su odgovorili potvrdno u nastavak trebali su napisati o čemu su pričali s djetetom. Rezultati su pokazali da su to bile sljedeće teme: ispričala je neke neugodne situacije s ocem koji živi u drugom gradu (N=1), o novim partnerima roditelja, majčinom vjenčanju, odlasku oca u inozemstvo (N=1), priča o odsutnome ocu (N=1). Autorica Mindoljević-Drakulić (2014) napominje kako je iznimno važno da dijete zna da može razgovarati s učiteljem jer mu on ponekad zamjenjuje jednog roditelja kojeg osjeća da je izgubio.

Drugi dio upitnika sastojao se od raznih ponašanja djece karakterističnih za djecu razvedenih roditelja. Ovaj dio napravljen je u obliku nominalne skale, s mogućim ponuđenim odgovorima na zaokruživanje od 0 do 3¹³. Popis promjena ponašanja koji se nalazi u ovom

¹³ 0 – nije mi poznato, 1 – ne odnosi se na dijete, 2 – djelomično ili ponekad točno, 3 – potpuno točno ili često točno

dijelu upitnika dijelom je preuzet iz rada kojeg je napisala 2005. godina Petra Martinčić u sklopu Odsjeka za psihologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na temu Prilagodba djece na razvod roditelja (Martinčić, 2005), dok je drugi dio napisan na temelju detaljnog proučavanja literature.

Tablica 5. prikazuje deskriptivne pokazatelje (aritmetičku sredinu i standardnu devijaciju) za niz promjena ponašanja djece nakon razvoda. U sagledavanju rezultata ovog dijela, možemo zaključiti kako se većina navedenih ponašanja ne odnosi na djecu za koju se upitnik ispunjavao (aritmetičke sredine nigdje nisu veće od 2.09), te da su odgovori učitelja usklađeni (budući da standardna devijacija nigdje nije veća od 0.838). U Tablici 3. (ispod teksta) može se vidjeti da su učitelji složni oko toga da djeca često i rado spominju majku ($M=2.09$, $SD=0.742$). Promjene ponašanja koje možemo izvoditi kao one koje se najrjeđe ili nikada ne pojavljuju su bježi s nastave ili namjerno izostaje iz škole ($M=0.94$, $SD=0.236$), nekontrolirano se pomokri tijekom dana ($M=0.86$, $SD=0.355$), pojavili su se tikovi ili pojačali oni od prije ($M=0.94$, $SD=0.539$), agresivno je prema odraslima ($M=0.94$, $SD=0.236$). Razni autori ističu kako je period razvoda za dijete vrlo stresan period (Čavarović-Gabor, 2007, Aračić, 2016). Isto tako, napominju kako u većini slučajeva djeca reagiraju na razvod, no isto tako, napominju kako neka djeca ne moraju imati određene reakcije na razvod, budući da je svako dijete individua za sebe, svatko na razvod reagira drugačije. Autor Aračić (2016) čak spominje i slučajeve u kojima razvod pozitivno utječe na djecu, pogotovo ako se radi o visokorizičnim razvodima u kojima su djeca ili njihove roditelji bili žrtve nasilja, te im u tim slučajevima, razvod donosi mir i sigurnost.

Tablica 5. Promjene ponašanja djece

	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
Previše je vezano za odrasle.	1.11	0.676
Ponaša se nezrelo za svoju dob.	1.23	0.547
Često i rado spominje majku.	2.09	0.742
Često i rado spominje oca.	1.18	0.785
Često i rado spominje oba roditelja.	1.94	0.838
Povučeno, ne druži se s drugima.	1.20	0.797
Nije ustrajno u onome što radi.	1.23	0.808
U malo čemu uživa.	1.00	0.594
Nepovjerljivo je.	1.11	0.323
Premalo aktivno, usporeno ili nema energije.	1.31	0.631

Ne može se koncentrirati/čini se odsutno, ne može duže održavati pažnju.	1.43	0.608
Postiže niža školska postignuća.	1.26	0.611
Bježi s nastave ili namjerno izostaje iz škole.	0.94	0.236
Nesretno, tužno ili potišteno.	1.20	0.531
Dosta je plaho i stidljivo.	1.34	0.639
Plačljivo je.	1.17	0.514
Zahtijeva puno pažnje.	1.51	0.612
Inzistira na perfekcionizmu.	1.37	0.547
Smatra da ga nitko ne voli.	1.09	0.445
Pokazuje strah.	1.06	0.338
Pokazuje nesigurnost.	1.43	0.558
Često pokazuje ljutnju prema majci.	1.00	0.243
Često pokazuje ljutnju prema ocu.	1.00	0.343
Često pokazuje ljutnju prema roditeljima.	1.00	0.343
Radije je samo nego s drugima.	1.17	0.453
Ne slaže se s drugom djecom.	1.20	0.437
Druga djeca ga često zadirkuju.	1.06	0.338
Nekontrolirano se pomokri tijekom dana.	0.86	0.355
Pojavili su se tikovi ili pojačali oni od prije.	0.94	0.539
Ljubomora na druge osobe/vršnjake.	1.06	0.482
Zadirkuje ili ometa u radu vršnjake.	1.40	0.553
Ne može sjediti na miru, nemirno je ili hiperaktivno.	1.20	0.473
Zahtijeva ili privlači pažnju.	1.46	0.561
Nagle je naravi, reagira bez razmišljanja, lako plane.	1.31	0.583
Svadjljivo je.	1.20	0.531
Ne poštuje autoritet.	1.00	0.243
Laže ili vara.	1.03	0.382
Psuje ili govori nepristojne riječi.	1.09	0.445
Krši pravila u školi ili drugdje.	1.09	0.373
Uništava tuđe stvari.	1.00	0.243
Grubo je ili agresivno prema vršnjacima.	1.00	0.243
Agresivno je prema odraslima.	0.94	0.236
Sklono je tuči.	1.03	0.382

Analizirajući pitanje pojavljivanja tegoba (Tablica 6.) kod djece, može se vidjeti da svi rezultati ukazuju na zaključak da se kod djece tegobe ili ne pojavljuju ili neke pojedine, samo ponekad, npr. glavobolje (petero ispitanika je reklo da je ta tvrdnja ponekad ili djelomično točna), nesvjestice (četvero učitelja je reklo da je to djelomično ili ponekad točno), alergije

(dvoje ispitanika kaže kako je to djelomično ili ponekad točno), dok za ostale tegobe navode kako im ili nije poznato ili se u potpunosti ne odnose na dijete.

Tablica 6. Tegobe

	Aritmetička sredina	Standardna devijacija
Pokazuje neke od tegoba:		
a. glavobolje	1.11	0.404
b. nesvjestice	0.94	0.236
c. mučnina	1.06	0.416
d. problemi s vidom	0.97	0.169
e. alergije	1.03	0.296
f. abdominalni bolovi	1.14	0.494
g. povraćanje	0.97	0.169
h. psihosomatski poremećaji	0.94	0.236

Pod zadnjim pitanjem, učitelje se zamolilo da dodaju bilo što što smatraju važnim za ponašanje djeca nakon razvoda roditelja, a što nije bilo obuhvaćeno upitnikom. Na ovo pitanje odgovorilo je 11 ispitanika. Dok neki imaju samo riječi pohvale za djecu (dijete jako dobro funkcionira sa svima, pozitivna i vedra osoba, ne razlikuje se od ostalih, drag i veseo dječak, odlična suradnja s roditeljima, uspješan u školi), neki ističu neke promjene koje su uočili (dijete postalo ranjivo i osjetljivo na kritiku, teško ponosi kritiku vršnjaka i teško podnosi kada ne odlučuje u skupini, izgubljeno i zbunjeno dijete).

10. ZAKLJUČAK

Imajući na umu rezultate dobivene istraživanjem, može se reći da obje hipoteze postavljene na početku rada nisu potvrđene. Naime, pokazalo se da se u uzorku koji smo koristili u istraživanju, djeci na ponašanju ne vide značajne promjene prije i nakon razvoda, dok je hipoteza (utemeljena na literaturi) bila da će se vidjeti značajne promjene na ponašanju. Isto tako, pokazalo se kako je i druga hipoteza, očekujemo da će se suradnja učitelja i rastavljenih roditelja pokazati nezadovoljavajućom, odbijena, dobivajući rezultate koji ukazuju na to da je suradnja itekako zadovoljavajuća. Dakle, ovaj završni rad ukazuje nam na stanje koje se razlikuje od onog zastupljenog u većini literature. Naime, pokazalo se kako je stvarna situacija puno bolja od one zastupljene u literaturi, budući da su rezultati istraživanja ukazali da učitelji u globalu ne primjećuju neke značajne promjene u ponašanju djece na gore.

Naravno, rezultati ovog istraživanja ne mogu se generalizirati, budući da je uzorak zastupljen u istraživanju bio premalen. No, treba imati na umu da je svako dijete individua za sebe, te će svako dijete drugačije reagirati na stresnu situaciju, što smo zaključili, da razvod, jest. Literatura većinom ukazuje na to da razvod negativno djeluje na djecu, te da se uslijed razvoda ponašanje djece mijenja na gore. Može se zaključiti da je suradnja roditelja i učitelja, te uloga učitelja u procesu razvoda zaista bitna, no ponašanje djece nakon razvoda ovisi o djetetu kao individui.

Svrha ovog rada jest ukazati na to koliko se razlikuje literatura i stvarna situacija na odabranome uzorku, te ukazati na mišljenja učitelja o tome mijenja li se djetetovo ponašanje nakon razvoda. Doprinos ovog istraživanja jest ukazivanje na potrebu provođenja daljnjih istraživanja na ovu temu, budući da je uzorak u ovome radu bio premali za neke ozbiljnije zaključke. Kao preporuku za daljnja istraživanja navela bih uključivanje većeg uzorka i rasprostranjenost uzorka na većim područjima kako bi se dobio što bolji uvid u stvarnu situaciju, te točniji i objektivniji rezultati. Smatram kako je ovo jedna aktualna tema koju je zaista potrebno dalje i detaljnije istraživati, te se baviti njome ozbiljnije nego što se to do sada radilo, budući da je trend razvoda u porastu. Uvijek se na prvome mjestu treba misliti na djecu koja su pogođena rastavom braka roditelja, te se treba raditi na tome da se taj proces njima što više olakša i učini bezbolnijim.

11. SAŽETAK

Ovaj istraživački rad bavi se ispitivanjem koliko se literatura i stvarna situacija utjecaja razvoda na ponašanje djece razlikuju, te ispitivanjem koliko zapravo učitelji uočavaju promjenu ponašanja na djeci razvedenih roditelja. Međutim, razvod, isto kao i bilo koje drugo stresno iskustvo, djeluje drugačije na svakog pojedinca. Upravo zato, rezultati ovog istraživanja ne mogu se generalizirati, ali može se dobiti uvid u situaciju na određenom uzorku djece razvedenih roditelja s područja Rijeke. U sklopu istraživanja ispunjeno je 35 anketa¹⁴ od strane učitelja trećih i četvrtih razreda osnovnih škola s područja Rijeke i Kraljevice (OŠ Nikola Tesla, OŠ Kantrida i OŠ Kraljevica). Rezultati su pokazali kako se situacija u tim školama na kojima se istraživanje provodilo, razlikuje od situacije zastupljene u literaturi. Naime, prema rezultatima, dalo bi se zaključiti da razvod nije uzrokovao neke značajne promjene ponašanja djece, te da su se nastavila ponašati jednako kao i prije njega. Također, pokazalo se kako je u velikoj mjeri suradnja učitelja i razvedenih roditelja zadovoljavajuća, te da u tom nema nikakvih ukazatelja na to da je u tome pogledu potrebno poboljšanje. Isto tako, jedna od svrha ovog rada, inspirirana detaljnom analizom literature, jest, biti poruka razvedenim roditeljima, te bilo kome tko ima doticaja s djecom rastavljenih roditelja, da iako djeca to možda ne pokazuju, proces razvoda jest jako stresan (za djecu pogotovo), te bi se djeci to vrijeme trebalo pokušati čim više olakšati i biti im potpora, te im pomoći da to razdoblje prebrode najbolje što mogu.

¹⁴ Učitelji su rješavali po jednu anketu za svako dijete u razredu koje ima razvedene roditelje.

SUMMARY

The purpose of this research study is to examine how much do the literature and the real situation about the impact of divorce on children differ and also, to examine in which extend do the teachers notice the difference in behavior regarding the children of the divorced parents. However, divorce, much like any other stressful life event, has a different effect on every single person. Precisely because of that, the results obtained by this research cannot be generalized, but we can get the insight on the situation regarding children of divorced parents from a certain area in Rijeka. In this research, 35 questionnaires were filled out¹⁵ by teachers of third and fourth grades of elementary schools from the area of Rijeka and Kraljevica (Elementary school Nikola Tesla, Elementary school Kantrida and Elementary school Kraljevica). Results show that the situation in the aforementioned schools is different that the one presented in literature. Based on the results, we might conclude that divorce did not cause any significant change in behavior of children and that they continued to behave the same after the divorce as they did before it. Also, it can be said that the cooperation between teachers and divorced parents is good and that there aren't any problems regarding that. Moreover, one of the purposes of this research paper, inspired by a detailed reading of the literature, is to be a message to the divorced parents, and anyone who might come into contact with children that have divorced parents, for that matter, that although children might not show it, the process of getting divorced is a really stressful experience (especially for children), and it should be done anything in our power to make it easier and to be there for them to help them surmount that period the best they can.

¹⁵ Teachers solved one questionnaire for each child of divorced parents in their class.

12. POPIS LITERATURE

- Amato, P. R. (2014). Učinci rastave braka na odrasle i djecu: najnoviji nalazi. *Društvena istraživanja*, 23 (1); 5-24
- Aračić P. (2016). *Trauma rastave i razvoda braka i obitelji*. Osijek: Đakovačko-osječka nadbiskupija.
- Beyer R., Winchester K. (2006). *Mama i tata se rastaju: Što ću ja sad?*. Zagreb: Naklada Nika.
- Blakeslee S., Wallerstein J. S. (2006). *A što s djecom? Odgoj djece prije, za vrijeme i nakon razvoda*. Zagreb: Planetopija.
- Brajša-Žganec A., Lopižić J., Penezić Z. (2014). *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bujišić G. (2005). *Dijete i kriza*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Ostroški, Lj. (2016). *Statistički ljetopis Republike Hrvatske*. Zagreb: Državni zavod za statistiku.
- Ostroški, Lj. (2016). *Žene i muškarci u Hrvatskoj*. Zagreb: Državni zavod za statistiku.
- Čavarović-Gabor B. (2007). Razvod braka roditelja i simptomi traume kod djece. *Ljetopis socijalnog rada*, 15 (1); 69-91.
- Čudina-Obradović M., Obradović J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.
- DZS (2017) Državni zavod za statistiku. < <https://www.dzs.hr/>> . Pristupljeno 21. Veljače 2017.
- Hajnić Lj. (2014). Sindrom otuđenja od roditelja. *Ljetopis socijalnog rada*, 21 (1); 169-178.
- Holmes T., Rahe R. (1967). The social readjustments rating scale. *Journal of Psychosomatic Research*, 11 (2); 213-218.
- Jelavić, M. (2010). *Djeca i konfliktni razvodi*. U: Osmak Franjić, D. (ur.), Zbornik priopćenja s Godišnje konferencije Mreže pravobranitelja za djecu Jugoistočne Europe i stručnih rasprava pravobranitelja za djecu RH. Zagreb: Pravobranitelj za djecu, 2010.

- Kolak, A. (2006). Suradnja roditelja i škole. *Pedagoški istraživanja*; 3 (2): 123-138.
- Lazarus R. S., Folkman S. (1984). *Stress, appraisal and coping*. New York: Springer Publishing Company.
- Maleš D. (1996). *Druženje djece i odraslih: poziv na zajedničku igru*. Zagreb: Školska knjiga.
- Martinčić P. (2005). Prilagodba djece na razvod roditelja. Pristupljeno 22. veljače 2017 na : <http://darhiv.ffzg.unizg.hr>.
- Mihalj M., Štifter A. (2016). Razlozi razvoda braka kao odrednice sporazuma o roditeljskoj skrbi. *Ljetopis socijalnog rada*, 23 (2); 275-297.
- Milas, G. (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Miljević-Ridički, R. (1999). *Odgoj za razvoj*. Jastrebarsko : Naklada Slap.
- Mindoljević-Drakulić A. (2014). A Psychoanalytic Approach to Education and Raising School Children of Divorced Parents. *Croatian Journal of Education*; 16 (2); 79-92.
- Rodriguez N. (2008). *Djeca u vrtlogu razvoda: zaštitite dijete od negativnih posljedica razdvajanja*. Rijeka : Dušević & Kršovnik.
- Rosić, V. i Zloković J. (2003). *Modeli suradnje obitelji i škole*. Đakovo: Tempo.
- Škutor M. (2014). Partnerstvo škole i obitelji – temelj dječjeg uspjeha. *Napredak*; 154 (3); 209-222.
- Vrgoč H. (2005). *Učenici, učitelji i roditelji zajedno na putu uspješnog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.

13. POPIS TABLICA

Tablica 1. Sklopljeni i razvedeni brakovi.....	3
Tablica 2. Razvedeni brakovi prema broju uzdržavane djece.....	4
Tablica 3. Promjene u ponašanju djeteta nakon razvoda	25
Tablica 4. Druge reakcije	26
Tablica 5. Promjene ponašanja djece	28
Tablica 6. Tegobe	30

14. POPIS SLIKA

Slika 1. Broj djece razvedenih roditelja u razredu	21
Slika 2. Način saznanja za razvod roditelja.....	22
Slika 3. Dolaze li roditelji u školu?	22
Slika 4. Suradnja učitelja i roditelja	23
Slika 5. Promjene u ponašanju djeteta nakon razvoda	24
Slika 6. Reakcija učitelja na promjenu ponašanja djece	25
Slika 7. Promjena u pristupu djetetu	26

15. PRILOZI

15.1. Anketni upitnik

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Odsjek za pedagogiju
Akademska godina: 2016./2017.
Mentorica: Prof. dr. sc. Jasminka Zloković
Studentica: Barbara Peranić

Zapažanja učitelja o promjenama u ponašanju djece razvedenih roditelja

–anketni upitnik–

Poštovani, ovaj anketni upitnik provodi se u svrhu pisanja završnog rada na studiju pedagogije Filozofski fakultet u Rijeci. Prema službenim pokazateljima Državnog zavoda za statistiku, u RH na 100 sklopljenih brakova 33.7% završi razvodom (podaci iz 2014). Činjenice pokazuju da bez obzira na okolnosti, čak i "kvalitetniji" razvodi braka snažno utječu na djecu, te djeca rastavljenih roditelja, pokazuju različite, često nepoželjne promjene u ponašanju. Cilj je ispitati neka zapažanja učitelja o uočenim promjenama u ponašanju djece razvedenih roditelja. Ovaj upitnik ispunjava se za svakog učenika posebno (ukoliko u razredu imate više učenika rastavljenih roditelja).

Anketa je anonimna i u svakom trenutku imate pravo odustati od ispunjavanja, no ipak Vas molimo da nam pomognete u realizaciji ovog istraživanja.

1. Spol (zaokružite): Ž M

2. Vaša životna dob:

3. Grad u kojem radite:

4. Godine rada u struci:

- a) 0-5
- b) 6-10
- c) 11-15
- d) 16-20
- e) 21-25
- f) >25

5. Molimo vas možete li nam reći imate li trenutno u razredu dijete čiji su roditelji rastavljeni ili su u procesu rastave braka? (Ukoliko je Vaš odgovor NE ili Nije mi poznato, ne trebate dalje ispunjavati anketu. Hvala na sudjelovanju).

- a) DA
- b) NE
- c) Nije mi poznato

6. Koliko je djece u vašem razredu čiji su roditelji rastavljeni ili su u procesu rastave braka?

- a) jedno
- b) dvoje
- c) troje
- d) četvero ili više

7. Na koji način ste saznali za razvod roditelja?

- a) reklo mi je dijete
- b) oba roditelja su me obavijestila
- c) majka me obavijestila
- d) otac me obavijestio
- e) djed i/ili baka su me obavijestili
- f) primijetio/la sam na djetetu promjenu, pa sam s njime razgovarao/la
- g) netko drugi, tko _____

8. Dolaze li roditelji/roditelj u školu, na informacije i roditeljske sastanke?

- a) uopće ne dolaze
- b) rijetko dolaze
- c) oboje dolaze, ali rijetko
- d) skupa dolaze, često su u školi
- e) dolazi samo majka
- f) dolazi samo otac
- g) dolazi netko drugi _____.

9. Kakvom biste procijenili suradnju između vas i roditelja djeteta?

- a) jako loša
- b) loša

- c) ni loša ni dobra
- d) dobra
- e) vrlo dobra

10. Jeste li primijetili neke promjene u ponašanju djeteta nakon ili tijekom razvoda?

- a) NE
- b) DA, koje _____

11. Kada ste primijetili promjenu kod učenika, kako ste vi reagirali?

- a) razgovarao/la sam s djetetom
- b) kontaktirao/la sam roditelje
- c) konzultirao/la sam se sa stručnim suradnikom u školi ili izvan nje
- d) smatram da je to ipak posao/obveza stručnih službi
- e) nešto drugo _____

12. Jeste li nešto promijenili u svom pristupu djetetu kada ste saznali za razvod ili tijekom razvoda?

- a) DA, što _____
- b) NE, zbog čega _____

13. Primijetite li da se prema djetetu ostala djeca drugačije ponašaju nakon što se saznalo za razvod?

- a) DA
- b) NE

14. Primijetite li da se dijete udaljilo/udaljava od svojih vršnjaka nakon razvoda?

- a) DA
- b) NE

15. Je li dijete ikada samoinicijativno iskazalo potrebu/želju za razgovarati s vama o rastavi svojih roditelja ili o tome kako se ono osjeća zbog toga (ako da, u vezi čega)?

- a) DA, _____
- b) NE

U sljedećem dijelu upitnika nalaze se tvrdnje koje opisuju ponašanja djece. Molimo vas da za svaku tvrdnju procijenite u kojoj mjeri opisuje dijete, tj. promjenu ponašanja kod djeteta nakon/tijekom razvoda, ili promjene ponašanja druge djece prema njemu/njoj. Ukoliko Vam nije poznato odnosi li se tvrdnja na dijete, zaokružite 0, ako se tvrdnja ne odnosi na dijete, zaokružite 1, ako je tvrdnja djelomično točna za dijete, zaokružite 2, a ako tvrdnja potpuno točno opisuje dijete, zaokružite 3 . Molimo vas da odgovorite na sve tvrdnje.

0 = nije mi poznato 1 = ne odnosi se na dijete 2 = djelomično ili ponekad točno
3 = potpuno točno ili često točno

16.

1.	Previše je vezano za odrasle.	0	1	2	3
2.	Ponaša se nezrelo za svoju dob.	0	1	2	3
3.	Često i rado spominje majku.	0	1	2	3
4.	Često i rado spominje oca.	0	1	2	3
5.	Često i rado spominje oba roditelja.	0	1	2	3
6.	Povučeno, ne druži se s drugima.	0	1	2	3
7.	Nije ustrajno u onome što radi.	0	1	2	3
8.	U malo čemu uživa.	0	1	2	3
9.	Nepovjerljivo je.	0	1	2	3
10.	Premalo aktivno, usporeno ili nema energije.	0	1	2	3
11.	Ne može se koncentrirati/čini se odsutno, ne može duže održavati pažnju.	0	1	2	3
12.	Postiže niža školska postignuća.	0	1	2	3
13.	Bježi s nastave ili namjerno izostaje iz škole.	0	1	2	3
14.	Nesretno, tužno ili potišteno.	0	1	2	3
15.	Dosta je plaho i stidljivo.	0	1	2	3
16.	Plačljivo je.	0	1	2	3
17.	Zahtijeva puno pažnje.	0	1	2	3
18.	Inzistira na perfekcionizmu.	0	1	2	3
19.	Smatra da ga nitko ne voli.	0	1	2	3
20.	Pokazuje strah.	0	1	2	3
21.	Pokazuje nesigurnost.	0	1	2	3
22.	Često pokazuje ljutnju prema majci.	0	1	2	3
23.	Često pokazuje ljutnju prema ocu.	0	1	2	3
24.	Često pokazuje ljutnju prema roditeljima.	0	1	2	3
25.	Radije je samo nego s drugima.	0	1	2	3
26.	Ne slaže se s drugom djecom.	0	1	2	3
27.	Druga djeca ga često zadirkuju.	0	1	2	3
28.	Nekontrolirano se pomokri tijekom dana.	0	1	2	3
29.	Pojavili su se tikovi ili pojačali oni od prije.	0	1	2	3

30.	Pokazuje neke od tegoba:	0	1	2	3
	a. glavobolje	0	1	2	3
	b. nesvjestice	0	1	2	3
	c. mučnina	0	1	2	3
	d. problemi s vidom	0	1	2	3
	e. alergije	0	1	2	3
	f. abdominalni bolovi	0	1	2	3
	g. povraćanje	0	1	2	3
	h. psihosomatski poremećaji	0	1	2	3
	i. drugo (opišite) _____	0	1	2	3
31.	Ljubomora na druge osobe/vršnjake.	0	1	2	3
32.	Zadirkuje ili ometa u radu vršnjake.	0	1	2	3
33.	Ne može sjediti na miru, nemirno je ili hiperaktivno.	0	1	2	3
34.	Zahtijeva ili privlači pažnju.	0	1	2	3
35.	Nagle je naravi, reagira bez razmišljanja, lako plane.	0	1	2	3
36.	Svadjljivo je.	0	1	2	3
37.	Ne poštuje autoritet.	0	1	2	3
38.	Laže ili vara.	0	1	2	3
39.	Psuje ili govori nepristojne riječi.	0	1	2	3
40.	Krši pravila u školi ili drugdje.	0	1	2	3
41.	Uništava tuđe stvari.	0	1	2	3
42.	Grubo je ili agresivno prema vršnjacima.	0	1	2	3
43.	Agresivno je prema odraslima.	0	1	2	3
44.	Sklono je tući.	0	1	2	3
45.	Molimo vas da dolje navedete bilo koje promjene koje ste Vi uočili na djetetu, a da nisu gore navedeni:				
		0	1	2	3
		0	1	2	3
		0	1	2	3

17. Postoji li još nešto što biste vi htjeli istaknuti u vezi nekih situacija ili promjena u ponašanju djeteta rastavljenih roditelja, a što se nije spomenulo u upitniku?
